

**ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ КАТАРСИСУ
Й СМЕРТІ В ТВОРЧОСТІ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ
ТА БОГДАНА ЛЕПКОГО (ДО ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ)**

Ярослава Васишин

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка 57;
e-mail: zvr@pnu.edu.ua*

У статті автор, застосовуючи методи компаративістики, розкриває у порівнянні проблему творчості двох письменників Галичини – Марка Черемшини та Богдана Лепкого. Вони, сповідуючи канон українського модернізму, змальовували у своїх художніх творах багатий світ галичан через вражаючі символи-образи «крил» та «часу». У дослідженні новим є те, що автор акцентує увагу на тому, як письменники розкривали ментальність персонажів через змалювання межовості їх станів: у катарсисі, що наступав у часі, коли було високе душевне піднесення, а також у смерті, яка часто обнімала своїми трагічними «крилами» молодих персонажів.

Автор праці робить висновок, що в модерній українській літературі її первні (від краси слова – до живої правди слова – до високих духовних якостей) дають нам право ідентифікувати свою національну ідентичність у європейський канон модерну.

Ключові слова: катарсис, смерть, Марко Черемшина, Богдан Лепкий, національна ідентичність

Золота нитка народної розповіді

У 150-у річницю з дня народження Івана Семанюка, що залишив після себе письменницьку спадщину під псевдонімом Марка Черемшини, розглянемо його художнє перо під кутом зору національної ідентичності, самототожності, яка у літературі галицьких літераторів прочитується дуже виразно. Візьмемо до уваги дві категорії – катарсису й смерті, що, на наш погляд, ще не достатньо вивчені у його письменницькому доробку дослідниками національного письменства.

Обережно переступаючи високий поріг храму мистецтва слова, Марко Черемшина із особливою святістю вів за собою «... «золоту нитку» народної розповіді і зав'язав її з найновішими здобутками літературної техні-

ки. Він виткав майстерний, гарячими кольорами, килим і зробив те так, немов сам не помічав своєї небуденної оригінальності» (Микола Зеров).

Канон українського модернізму

Злам століть викликає зміну в мистецтві художнього слова й одночасно оригінально впливає на світ самого творця. Звичайно, що це стосувалось як зовнішньої, так і внутрішньої структур їх творів, починаючи від тематики й проблем сюжетно-композиційних катаклізмів й особливостей і завершуючи системою засобів їх вираження. Особливо відчутний такий вплив на багатий спектр персонажів – образів, які є основою художнього твору, а також того потоку свідомості, що лине на реципієнта-читача із художнього тексту.

Це був саме той час, коли формувався естетичний рух європейського модернізму. З огляду на те, що це був «занадто універсальний рух», то Україна не змогла без нього обійтись. Марко Черемшина, його сучасники сміливо творили канон українського модерну: у вибуховості кольорів, у їх символізмі; асиметричності словесних малюнків, – усе це творилося розмаїттям мовного багатства й словесно-синтаксичних конструкцій, притаманними саме покутському та гуцульському мелосу.

Але кожний митець від Бога має право на свою творчість, а значить – впливав на модернізм особливо суб'єктивно. Тому можемо робити висновок, що Марко Черемшина творив «свій» модерн і вносив корективи до загальноприйнятого його канону. Попри всі зміни, що відбуваються, «... у кожній людині залишається щось настільки своєрідне, власне те, що незважаючи на всі зміни, вона таки залишається «собою»» (Володимир Янів). Подібно і в народів: поруч зі змінами, які відбуваються впродовж століть, залишається й якась постійна «константа». Саме вона і є визначальною для ролі письменника в суспільстві й лягає тінню на його художню творчість. Ми маємо можливість пізнавати те, як розкривав таїну зв'язку між особистістю письменника і його світом творення Євген Маланюк: «...занадто складним інструментом є митець, занадто тонкі й не відкриті елементи входять в склад реактиву твору. Процес творчості взагалі – містерія».

Процес творчості взагалі – містерія

Спостерігаючи за проблемами катарсису й смерті в творах Марка Черемшини, можемо констатувати, той факт, що це справді і є якась незбагненна містерія творення символів – образів, які вибудовуються у струнку концепцію цих понять.

«Він розповідав про речі, повні жалю для мене, так само спокійно, як жайворонок кидав свою пісню на лани...», – ця авторська відстороненість-присутність дуже характерна для почерку письма Марка Черемшини. Вона доречна у нашому погляді на проблему, ця точка зору М.Зерова, бо вона є суголосною із світобаченням, світовідчуттям Марка Черемши-

ни, які відбилися у його творчості: «Нажитися, набутися на цім світі – то є найбільше добро для їх поганського світовідчуження» (Д. Донцов).

Радість буття і сприйняття смерті як даність; жаль, смуток й глибинна туга; велике кохання й смертельна ненависть – у таких межових ситуаціях перебувають персонажі Марка Черемшини. Виразно простежується це у рядках його творів: «Ніби так, гей би банувала, ніби так, як би сердилася на чоловіка, що він ані кришки не банує, ніби добріла на нього, – а на правду радувалася несподіваному щастю» .

Високе душевне піднесення – катарсис

«Аж жовтий лист з дерев падав, так затряслася гора, коли на своїх плечах все село уздріла» («Село потерпає»), – високе душевне піднесення – катарсис у жінки-матері, що не усвідомлює морального падіння своїх намірів, материнської відповідальності, віддаючи доньку-каліку на загибель. А на противагу людині – високе зворушення гори – природи, що здатна відчутти близьку трагедію. Тут маємо присутність явищ чистого анімізму – він домінує, верховодить у творах Марка Черемшини. Автор вводить читача у світ відчужень і потрясінь легко, невимушено, наче скрипаль обережно торкається тонких і гострих струн скрипки: від найнижчих і до найвищих реєстрів у мелодії зворушень душі.

Така граничність у характері українця науково детально розшифровується етнопсихологом Володимиром Янівим: «Постійне напруження межової країни з межовими ситуаціями тривалої непевності на пограниччі між життям та смертю зумовлює своєрідну духову поставу, яка мусить характеризуватися *контрастовістю*» (підкреслення наше Я.В.). На межі контрастивності подій розстеляється фабульне полотно новел, насичене художніми антитезами, аж до гротеску. У творах змальовуються події на контрастах, постійних загрозах фізичної, моральної, духовної смерті, які стають предтечами катарсису.

Надзвичайно цікавим, захоплюючим у творчому почерку письменника є те, що кожен такий малюнок має свого попередника-віщуна – *катарсис*: ліричне піднесення, захоплення, екстаз. Черемшина вимальовував стан архетипу – людини у ментально оправданому, а для читача – незбагненному, заворожуючому афекті: «Ти моя бідашечко, ти моя горличко, ти моя ярочко біла! Задушу ті, моя малиночко, вип'ю тебе, моя черничко, у білім камени! («За мачуху молоденьку»), – так й накликав старий Штефан смерть до себе, а не до чілядинки молоденької.

За Донцовим, це – «...діонізійське наставлення життя: одне (у нашій цитаті. – Я.В.) – шукає пристрастей і конфліктів, шал творення і нищення; а друге: «З дороги вириваються з-поміж жовнірського гармидеру жіночі плачі і влітають на Дзельманове подвір'я та свердлюють вуха схованому панотцеві і війтові» («Бодай їм путь пропала»), – розпука за щастям, пошук правди, істини й перемоги над злом.

Персонажі Марка Черемшини, перебуваючи у стані катарсису, різні у своїй поведінці, але найбільше їх єднає те, що вони досить часто «розкошують у терпінню» (Д. Донцов): «А личко, як біла платника на мурі, від вітру хитається, а дрібні пальчики кошелик тримають і червоніють» («Писанки»).

Символи крил і символи часу

Через усі твори Марка Черемшини проходять такі символи-образи, які можна умовно поділити на дві великі групи: символи *крил* і символи *часу*. Саме цими символами-образами, що є у своїй метафоричності надзвичайно різноманітними, мозаїчними, рясніє вся творчість новеліста Марка Черемшини. Особливістю цих символів є те, що деякі з них прочитуються виразно в контексті творів, але основна частина з них (і це притаманно всьому художньому доробку письменника) з'являються в уяві читача після сприйняття й осмислення всього тексту твору. Відбувається ота незбагненна «містерія» взаємовпливу тексту на реципієнта, яка формує особливі малюнки уяви від прочитаного і приносить йому (читачеві) відчуття уже іншого катарсису – чужого, що став своїм.

У наведених вище прикладах із текстів творів (для розуміння категорії катарсису) зацентруємо свою увагу на таких деталях: «*жовтий лист падав*», «*високий, гей бузьок, свідок*» («Писанки»), «*біла хмарка все підіймається вище та вище*» («Бо як дим підіймається»), «*усмішка підлітала, як біленька пташка*» («Зрадник»), «*припалювала крильця зірницям*» («Грушка»), «*трепетався, як навич коло пави*» («Парасочка») та ін. – ми зауважили, що автор найрізноманітніше інтерпретує поняття руху, а саме руху в повітрі – лету (польоту). Пильно простежуючи за вимальовуванням прозаїком цих подій, мимоволі стаємо свідками того, як у нашій уяві, з'являється у різних образах символ крил.

Наявний у контексті символ крил і той символ, що з'являється у нашій уяві, дає нам право переконливо стверджувати, що це найбільш часто вживаний символ не тільки для відтворення катарсису – межового стану персонажів, а й у символах життя і смерті (щастя, горя, кохання, ненависті і т. ін.).

Крила (у словнику символів за загальною редакцією професора О.І. Потапенка) – символ духовності, розуму, багатства думки, еволюційного піднесення; могутності; незалежності; сили; впевненості. Крила символізують також можливість прогресу в духовній еволюції. Тому є надзвичайно цікавим той факт, що у публіцистичному етюді, відчитаному на літературному вечорі на честь Василя Стефаника «Добрий вечір, пане-брате!» образ-символ крил вжито автором понад тридцять разів: крила пташині – зозулі, жайворонка, ластівки; крила метеликів, комах; крила душі, розпуки; неба, хмар; крила білого цвіту в природі; крила білих рукавів, як лебедів. Тільки із цього одного твору можна робити ви-

сновок про художню майстерність письменника у витворі такого яскравого символу – образу *крил* й живу реальність мистецького слова.

Воно не було дистильовано відмежованим у канонах модерності – символізму від реалізму, романтизму від декаденства. Воно органічно жило у творах, як живий персонаж – символ, тільки завуальований перипетіями подій. І не треба особливо напружувати уяву, щоб він з'явився, заговорив уже не текстом твору, а мовою символу: глибинно бентежною, але яскравою у своїй виразній художності.

Письменницький почерк Марка Черемшини і Богдана Лепкого

Кожна творча натура, надто особистість з епохи модернізму, мала свій письменницький почерк, своє світосприймання, світвідчуття, і тому його поняття модернізму наскрізь суб'єктивне, неординарне, індивідуальне, а значить, тільки йому властиве і неповторне. Сила слова Марка Черемшини через відтворення картин життя символізмом (а саме символ «крила» тому свідчення), є оригінальною у своєму світосприйнятті, а тому часто навіть і незбагненна.

Якщо із цієї позиції розглядати й творчість письменника-молодомузівця Богдана Лепкого (із дещо більше літературизованою мовою), то варто зазначити, що вона значно поступається в інтелектуальному символізмі. Хоча присутність його у творах Б. Лепкого є раціонально виважена, а відтак – незаперечна. І сьогодні, з відстані століття, ми з пошаною констатуємо, що обидва майстри пера є неперевершеними майстрами в силі слова на сході нової доби української літератури. І для обох письменників не було штучним наслідуванням «модної течії», а органічне життя на піднесенні творчого пошуку національної самодостатньої літератури.

У малій прозі Богдана Лепкого менш словесно вималювана, але присутня, сила ментального катарсису галичанина. Вона дещо розмита, але художньо вишукана, реально правдива і тому досконала. Виписані образи в творах пропонують читачеві спостерігати за тим, як надзвичайно красиво та естетично вразливо вимальовується, правдиво демонструється риса українського модернізму, що є визначальною у тому періоді національної літератури.

Йдучи за традиціями народного мелосу у малій прозі із народного життя, Богдан Лепкий використовує безцінне багатство народних звичаїв, традицій, повір'їв. Прояви рис анімізму й антропоморфізму, особливо у малій прозі, розкривають феноменальну здатність письменника одухотворювати світ, вміння проникати в його сокровенні онтологічні глибини.

«Як тобі твердо, моє маленьке, як тобі твердо! Гірка ж твоя доля сирітська, гіренька! Таке маленьке і таке безсильне, мов пташенятко, хто ж тебе обійде? Тверді у людей руки і щирості не мають. Зломлять Тебе, як тую билину крухкеньку, бідне моє. А серця їх іще твердіші од рук.

Біда тобі...» («Мати»), – катарсис душі матері-покійниці переданий у глибокому зворушенні, а символ крил – пташенятка-дитяти, що є тут у творі, а також у житті, – слабеньке й тендітне. Хоча сила катарсису у творах Богдана Лепкого змальована делікатніше, обережніше, зате символ руху тут присутній і дуже різноманітний: «Аж йому очі світяться, аж кулею зі злості стукає, так хотів народ переконати» («Іван Медвідь»); «І Мотря зникає, наче привид. Настині коновки наповнюються прокльонами, стежка зачинається западати перед нею, довкола неї робиться п'їтьма і нудь, і безвихідне горе» («Кара»).

Рух тут потрібен авторові, щоб ввести читача у творчу інтуїцію, втаємничити у трансцендентну сутність буття. І реципієнт стає свідком того, як «Важні не наслідки чину для тілесного «Я» людини, лише велике напруження душі» (Д. Донцов). Катарсис із своєю силою очищення, а іноді раювання («розкошування у терпінню») приходять до героїв Богдана Лепкого розмірено й у точно визначений час: «До життя треба ідеалів, інакше чоловік худоба» («Перша зірка»), «І жаль і злість нараз охопили його серце, як залізні кліщі» («У глухім куті»), «І нині, як тиждень тому, було йому на серці так тяжко, як би його столітній дуб придавив» («У глухім куті»). Твори Богдана Лепкого містять домінуючий символ-образ (дуже різноманітний у самовираженні) – **час** і всі складові, що його презентують: всеохоплююча категорія – «життя»; «нині і тиждень тому»; «столітній дуб» і т.д. І саме **час** у Лепкого-модерніста має владу над серцем. Такий вимір «часопростору» у письменника буде художньо-естетичну концепцію катарсису людської душі.

Висновком для аналізу «катарсису» через призму руху й часу у прозі Богдана Лепкого можуть слугувати слова Д.Донцова: «Плач за тим, що пішло, і плач за тим, що не прийшло, в обох випадках скарга: одинока «сильна» емоція, якою невірники дозволено реагувати на удари долі».

Межовість у малій прозі новеліста

Аналізуючи художньо-естетичну концепцію катарсису й смерті в прозі Марка Черемшини й Богдана Лепкого, можемо зауважити, що у каноні європейського модернізму вони витримані досконало. І всі три категорії психічних якостей: «волі, розуму, почувань» є причиною константи напруги й естетики в гармонії. Гармонію життя і його рівновагу створює категорія неминучості – смерть. Саме вона у новелах Марка Черемшини супроводжується такими морально-етичними категоріями, як смуток, туск, жура, безвихідь. Тут необхідно акцентувати увагу на проблемі межовості – граничності у новелах Марка Черемшини: між добром і злом; війною й миром; порядністю й злочинністю.

«Все це впливає з межовості ситуацій на «грані двох світів», – але (одночасно) і на «грані» між життям та смертю, між буттям та небуттям»: «Ватра в печі літала по хаті, як мотиль білий. Здибаючись із

смертю над головами батьків, здригалася і ховалася у бабиних голубих очах, як у теплих глибоких» («Село вигібає»); «І смерть перелітала чорними крильми з деди на синове лице»(там же); «Посилають гори запашний вітерець, аби наслухав душі у газдів, аби смерть звіяв» («Аби їм путь пропала»); «Крилаті, темні тіні на стінах сідали і, мов сільські грабарі над гробами, ждали» («Карби») і т. ін.

Крила – символ-образ

Вивчаючи символи-образи, що виражають категорію смерті, впізнаємо виразний і досконало вимальований, виписаний, уже нам відомий символ крил: «мотиль білий», «смерть перелітала чорними крильми», «крилаті темні тіні», «вітерець смерть звіяв».

Цей символ ще виразніший у виписанні словесного малюнку смерті, а також втілює в собі таїну глибокого філософського змісту: щоденно несе нас життя на крилах до смерті. Тут маємо визнати, що мистецтво слова у даному символі має високу самодостатню цінність, як ідейно-естетичне відкриття у мистецтві літератури. Заради справедливості мусимо визнати, що тут маємо справді європейського рівня літературну техніку.

Як бачимо, літературна творчість Марка Черемшини, не виникла як імітація штучного, сліпого наслідування модного (модерного) на той час руху за особливий стиль писання художнього слова в Європі. Кожний твір Марка Черемшини – це єдність цілісної органіки знань: мистецтва слова, національного менталітету, філософії прогресивної ексценсальної мислі.

Багатство української лексики і автентика слова

Особливо варто зацентувати увагу на присутність словесної бінарності у змалюванні подій, локальних словесних малюнків, і, звичайно, все це через використання багатства художнього слова, нескінченної у своїй можливості фантазії письменника. Вражає читача безмежне багатство української лексики автора, а завдяки вмілому використанню лексичного багатства – покутьсько-гуцульської говірки, діалектних зворотів, особливостей синтаксичних конструкцій речень – демонструє реципієнтові глибинну мудрість гуцульської філософії у бінарних висловах своїх персонажів: «Уберу ті, як паву, як голубку пишну, як леваду в маю. Посаджу тебе на кованім возі поруч себе, як свою весну, як свою буйність, як свою пам'ятку» («За мачуху молоденьку»); «Отік би тот чорний ворон на людську працю насівся, отік би він тій пригоді радувався» («Село потерпає»); «Біленька зірка на небі закрутилася, та й поточилася, та й упала на дорогу і в порохах згасла» («Верховина»); «Бджілки цвітами ридають, смерть з ліса проганяють» («Після бою»).

Вивчаючи тексти творів, зіставляючи їх та порівнюючи із народним мелосом, можемо констатувати той факт, що в творчості Марка Черем-

шини відбувається канонізування бінарності – повторів-паралелізмів: від «поганого» до «доброго»; від «високого» до «низького».

Підсумовуючи, робимо висновок, що твори письменника-покутянина і їх художньо-словникове багатство є автентичними для рідного гуцульського краю, а особливо органічним є розвиток дії-події через катарсис. І чи вже так суттєво сьогодні зазначати, що ж було первинним для художника-митця: наслідок-висновок чи навпаки?!

Марко Черемшина у середовищі «Покутської трійці» у зрізі модерну є точним взірцем для ілюстрації його канонів. Але, властиво, саме він найкраще презентував естетику бінарних (паралельних) висловів у потоці свідомості, які є незаперечною ознакою модерну цього періоду літератури. Бо сфера діяльності модернізму – нація, але не тільки в онтологічній та морально-етичній площинах, а й у філософській та естетичній.

Національні риси ментальності в образах

Підбиваючи підсумок розглянутої проблеми у творчості Марка Черемшини і Богдана Лепкого, можемо зазначити, що автори через національну рису ментальності – почуттєвість – демонструють духовий, автентичний егоцентризм у душі й долі своїх героїв і читачів.

«Мистецька творчість (а особливо словесна. – Я.В.) – нещадна й мстива. Вона викриває в творі національність творця, вона зраджує в нім найглибше – расу. А викриває і зраджує так, що зримими стають усі пороки, всі язви і всі гріхи митця перед родом і народом, перед справжньою, а не паперовою батьківщиною тіла й духа» (В. Янів). Духове «я» Марка Черемшини й Богдана Лепкого перед родом і народом яскраво демонструє національну ідентичність у літературі – найбагатшого і неперевершеного мистецтва слова.

Простежуючи за ідейно-естетичною концепцією катарсису й смерті у творах модерної прози, ми дійшли висновку, що п е р в н і української літератури (від краси слова – до живої правди слова – до високих духовних якостей) дають нам право ідентифікувати нашу національну ідентичність у європейський канон модерну.

Бо «Європа залишається для нас не менше, як сенсом і змістом культурного ества України».

Література

1. Зеров Микола. Твори: У 2-х т. Т. 2.– Київ. 1990. – С. 435.
2. Гундорова Тамара. Європейський модернізм чи європейські модернізми? // Слово і час. 1995. С. 47.
3. Янів Володимир. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен, 1993. С. 3.
4. Маланюк Євген. Поезії. – Львів, 1992. Салига Тарас. Залізних імператор строф. (Вступна стаття).

5. Зеров Микола. Твори: У 2-х т. Т. 2. – К., 1990. – С. 434.
6. Черемшина Марко. Твори, – Ужгород, 1979. С. 81.
7. Там же. С. 90.
8. Зеров Микола. Твори: У 2-х т. Т. 2. – К., 1990. – С. 227.
12. Донцов Дмитро. Дві літератури нашої доби, – Торонто, 1958. С. 177.
13. Словник символів, – Київ, 1997. С. 75.
14. Черемшина Марко. Твори, – Київ, 1978. С. 265-271.
15. Лепкий Богдан. Твори, – Київ, 1991. С. 379.
16. Там же. С. 135.
17. Там же. С. 104.
18. Там же. С. 25.
19. Слово і час. // Київ, 1995. Т. 2. С. 28.
20. Маланюк Євген. Книга спостережень. – Торонто, 1966. С. 29.
21. Квіт Сергій. // Українська естетика «європеїзації». // Слово і час. – Київ, 1995, №2. С. 36.

**THE ARTISTIC AND AESTHETIC CONCEPT OF CATHARSIS
AND DEATH IN THE WORKS OF MARK CHEREMSHYNA
AND BOHDAN LEPKYI (ON THE PROBLEM OF NATIONAL
IDENTITY IN LITERATURE)**

Yaroslava Vasylyshyn

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76015, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57; e-mail: jv@ukr.net*

In this article, the author, applying comparative methods, explores the creative legacy of two Galician writers, Marko Cheremshyna and Bohdan Lepkyi. They, upholding the canon of Ukrainian modernism, depicted the rich world of Galicians in their literary works through striking symbolic images of “wings” and “time.”

The novelty of the article lies in the author’s emphasis on how the writers revealed the mentality of their characters by portraying the liminality of their states: in catharsis, which occurred in moments of deep emotional elevation, and in death, which often enveloped young characters with its tragic “wings.”

The author concludes that the elements of modern Ukrainian literature – pervni (from the beauty of words to the living truth of words to high spiritual qualities) grant us the right to identify our national identity within the European canon of modernism.